

Обзор и критика на теорията на Джон Макнайт за „Обществото без грижа“

A Review and Critique of John McKnight's Theory of „The Careless Society“

Николай Михайлов

*Катедра по „Икономика и управление на здравеопазването“,
Медицински университет „Проф. д-р Параскев Стоянов“ – Варна*

Nikolay Mihaylov

*Department of Economics and Health Care Management, Faculty of Public Health,
Medical University „Prof. Dr. Paraskev Stoyanov“ – Varna*

Резюме: Теорията на Джон Макнайт за обществото без грижа е ключова за разбиране на съвременните тенденции в организацията и предоставянето на здравни и социални услуги в общности. Статията представя теорията и нейните връзки с други критики на модерните институции. Теорията е анализирана от социологическа гледна точка, поставени са алтернативни перспективи. Работата на Макнайт носи голяма потенциална полза за институциите и професионалистите, предоставящи здравни, социални и образователни услуги.

Ключови думи: общност, здравни услуги, обществени блага, институция, модерност

Abstract: John McKnight's theory of the Careless Society is key to understanding post-industrial society trends in organization and delivery of health and social services in communities. The article presents the theory and its connections with other influential critiques of modern institutions. The theory is analyzed and critiqued itself from a sociological perspective, drawing upon alternative points of view. McKnight's work can be very useful to institutions and professionals offering health, social and education services.

Keywords: community, health services, public goods, institution, modernity

Авторът и книгата „Общество без грижа. Общността и нейните фалшификати“

Джон Макнайт е един от най-изтъкнатите теоретици и практики на развиването на местни общности и прилагането на социални интервенции в общности. Създател е на Института за изследвания на политики към Северозападния университет (Northwestern University) в Чикаго, САЩ. При дългогодишната си работа в този мултидисциплинарен център основен фокус са изследванията в градски квартали с оглед решаването на здравни и социални проблеми. Резултат от този труд е много популярната методология за интервенции в общности ABCD – Asset Based Community Development (Развитие на общности на база техните силни

страни). Философията на работа на Макнайт е изложена в книгата „Общество без грижа. Общността и нейните фалшификати“ [6], която се оценява като класическа критика на професионализираните здравни и социални услуги. Тази критика (заедно с други влиятелни гласове) създава тенденцията към овластяване и общностно-центрирани подходи в социалната и здравна политика. Настоящата статия представя философията на Макнайт и я коментира критично, анализирайки силните и слабите ѝ страни. Статията носи потенциална полза за професионалисти и администратори от сферите на здравните и социалните услуги, като ги запознава с основанията на общностно-ориентиран подход на работа и с възможните ползи и рискове от него.

Обзор и обобщение на книгата „Общество без грижа“

Джон Макнайт обяснява упадъка на американския дух и благоденствие с упадъка на американските общности и възхода на професионалните услуги-грижи (здравни грижи, социални грижи, психологически грижи и пр.). Според Макнайт общностите са процъфтявали в американското общество докъм средата на 20-ти век, когато икономиката на услугите и разрастването се социална държава ги изтласкват от създаването на социални блага. Преходът към икономика на услугите означава повече хора, търсещи работа в обслужващи професии, много от тях с очаквания за висококвалифицирана и добре платена позиция. Така възниква „неужда от нужда“ за техните услуги. Постепенно професионалната грижа измества органичните практики на подкрепа и лекуване (в широкия смисъл на думата) в добре функциониращите общности. Професионализацията на грижата означава комодификация (превръщане в стока/продукт), мениджмънт (професионално управление) и формализиране на уменията (превръщане на уменията в учебен план). С промяната от общности към институционална грижа отношенията също се променят: от съгласие към контрол, от грижа към обслужване, от дадености към проблеми, от демокрация към йерархия, от културно към експертно знание, от граждани към клиенти.

Макнайт основава дефиницията си за общност на описанието на Дьо Токвил за американската демокрация. Освен група от хора, които живеят в общо пространство, това са и групи, които действат заедно за решаване на проблемите си и за създаване на общи блага. Общността се основава на съгласието (а не принудата), взаимната грижа, демократичността, местното знание (вградено в културата), гражданското съзнание на индивидите. Общността е социална, но и политическа, понеже хората в нея решават общи проблеми.

Тази общност според Макнайт е в отстъпление под натиска на професионалните грижи от публичните институции. Макнайт описва един пример на такава общност. В началото общността има собствени механизми на функциониране. Например при смъртта на един член общността подкрепя индивидуално скърбящите. Риту-

али на траур и съчувствие осмислят смъртта, създават преживявания на смисъл и благодарност към живота на починалия. Роднините и близките получават материална и емоционална подкрепа от общността. Засилват се връзките между хората. Смъртта е важна част от живота на общността. И тук в един момент влизат професионалистите. Макнайт дава реален пример с новина за нова услуга, „консултиране при смърт на близък“ (bereavement counseling), разработена от местния университет. Появяват се обяви на консултанти, а социалната служба, работеща с университета, започва да наблюдава „хора в риск“ от траур. Чрез пряко предлагане на услугата или чрез приемане на клиенти първи биват „обслужени“ по-маргинализирани членове на общността, такива, които получават по-малко неформална подкрепа. Информацията за услугата се разпространява от уста на уста; експертите организират публични срещи, на които разясняват неподозираният риск от проблема и предлагат новата услуга. Постепенно хората губят представата, че траурът е общностна дейност, както и увереността си, че могат да помагат на опечалените. За някои новата услуга е и един вид мода или израз на прогреса. В един момент общността престава да се занимава със смъртта и скръбта от нея и става зависима от професионалните услуги на консултантите. Утехата става услуга (комодифициране), която се управлява от институция (мениджмънт) и се развива чрез обучение на експерти (формализиране на уменията).

Според Макнайт има генерална тенденция създаването на социални блага (като утехата, сигурността, грижата за децата и т.н.) да се прехвърля от общностите към институциите. Корените на този процес той вижда в икономическото развитие на САЩ след Втората световна война, когато настъпва голямата трансформация към икономика на услугите. Макнайт цитира пропорциите на заетите в производството и услугите в края на 19. и в края на 20. век (прогнозно) – съответно от 90% заети в производството и 10% в услугите, процентите се обръщат огледално. Спадът на производството налага да се създават работни места в услугите. Логиката на икономическия растеж налага увеличаване и опазаряване на услугите. Същевременно нараства делът на високо-

образование професионалисти, на завършващите висше образование с високи очаквания към работата си (вкл. заплащането). Накрая, в обществото са по-разпространени ценности и идеали за доброто общество, за грижата. Всичко това води до натиск за създаването на висококвалифицирани и добре платени обслужващи професии, до „нужда от нужди“, до създаването на „сектора на грижите“. Групи, които имат интерес от това, според Макнайт са лицензираните професии, бюрократите, създателите на технологии, големите бизнеси, които изнасят производства или унищожават малки производители, и медиите, които не дават глас на малкия човек.

Професионалната грижа има следните недостатъци според Макнайт:

- 1) Неефективност – влагат се много ресурси, пари, човешки труд за решаването на социален проблем, а проблемът остава (пример: здравеопазването в САЩ);
- 2) Обезсилване – отнема се от хората контролът и властта върху живота и общностите им и се дава на експерти;
- 3) Ятрогенни ефекти – вредни ефекти, точно обратно на замислените (Макнайт цитира класически изследвания по темата на И. Илич, П. Бергер, Р. Нойхауз и К. Лаш относно потискащо знанието образование, разболяващо здравеопазване и наказателна система, произвеждаща престъпници).

Осакатяващите ефекти на услугите идват от техния общ модел:

- 1) Превръщане на нужди в недостатъци, дефицити у хората;
- 2) Поставяне на дефицита у клиента (а не например в контекста на живота му);
- 3) „Разглобяване на хората“, фокусиране върху отделни елементи.

Професионалният метод да се разрешават проблеми включва:

- 1) Професионалистът произвежда решение, клиентът го консумира;
- 2) Професионалистът дефинира нуждата и проблема (етикетиране);
- 3) Проблемът и решението са описани на неразбираем експертен език (като рецепта на латински), който няма смисъл за клиента и съответно клиентът не може да действа спрямо решението;

- 4) Професионалистът определя желаните резултати и кое се счита за успех, дали помощта е ефективна.

По този начин моделът на професионалните услуги обезсилва индивидите и общностите. Той също измества фокуса от социално-икономическите условия (например бедност или безработица) към индивидуални услуги и подпомагане. Бедността се лекува с медицина. Моделът измества проблемите от политическата сфера (където гражданите на една демокрация могат да имат влияние) към технологичната сфера, където решенията се взимат от неоспорими експерти.

По-нататък в книгата Макнайт прилага анализа си към професионалните услуги в здравеопазването, социалните грижи и правоохранителната система (сигурност и наказания). Здравеопазването е особено важно, защото медицината задава модел на другите системи. Медицината дава „терапевтична идеология“, алопатичен подход („поправяне“ на проблемите). Тя нахлува в други сфери – културни, социални, икономически, решава социално-икономически проблеми. Тя е инструмент, който търси използването си¹.

В сектора на социалните грижи се наблюдава процес, подобен на някогашната автоматизация на производството – масивно механизирание на услугите и деквалифициране – чрез строги процедури на работа и освобождаване на социалните работници от риска на личната преценка. Социалните услуги се конкурират успешно за ресурси с други форми на подпомагане като преки инвестиции в общностите. Те също така заместват общността като решение на проблемите. Това е особено осакатяващо при проблеми, които изискват приобщаване, социално включване, повече контрол у хората. Наказателната система е ярък пример за терапевтична идеология. Тя компенсира провалите на другите социални системи: образованието, осигуряването на жилища (по-специфично за САЩ), пазара на труда, икономиката. Тя поставя проблема изцяло у индивида и неговите недостатъци, пренебрегва общностите като създатели на сигурност и ресоциализация.

¹ Известната фраза на А. Маслоу относно „метод-центрираната“ наука: „Когато имаш само чук, виждаш наоколо само гвоздеи“.

Макнайт предлага като решение нови подходи към социалните проблеми, основани на възраждането на общностите. Общността трябва отново да стане група, която дефинира проблемите си, формулира и прилага решения: „Повече права, не повече услуги“. Трябва да се създават „сфери на свободно действие“, с повече възможности за избор, местни форуми за обсъждане на колективни въпроси, местни инструменти за действие. Макнайт ревизира модела за организиране на общности на Сол Алински [1]. В модела на Алински (популярен между 1930 – 1970 г.) общността се мобилизира срещу външен враг. Врагът е ясен, персонафициран, наблизо и способен да реши проблема (например, кмета на града). Общността цели да го накара да ѝ предостави някакъв ресурс. Съществуващи лидери и асоциации в общността стават структурите на организацията. Днес (след 1980-те) асоциациите и доброволчеството са в упадък. Няма ясен враг, проблемите са сложни и корените им често са далеч. Съответно Макнайт предлага подход на изграждане на общности: чрез стъпване на силните страни („активите“) на общността, тя да развива капацитета си и да решава проблемите си, да произвежда вместо да консумира социални блага [7].

Критика

Макнайт е много провокативен и критичен в тази си книга, поставяйки под съмнение цели обществени сектори. Аргументите му са ясни и поднесени без условности, което прави книгата лесна за разбиране. Полезно за практиката и теорията на социалните услуги и интервенции е тези аргументи да бъдат подложени на критичен анализ.

1. Макнайт съжалева за изгубената общност, като от текста му изглежда, че разпадът се случва малко след Втората световна война. Дали е имало такъв „Златен век“ на общностите? Дали винаги до постиндустриалното общество общностите са били лекуващи и работещи? Селската общност и общността в работническия квартал (често имигрантски) съпоставими ли са? Идеалната общност може да е мит за себеутвърждаване, както например при европейските имигранти в САЩ между двете войни, които се

интегрират чрез много силни обществени структури, вкл. на социалната държава, но поддържат легендата за самостоятелното си издърпване от блатото [4].

2. Макнайт обяснява упадък на общността с разширяването на професионалните услуги и технократизма. Това ли е коренът на проблема, или трябва да имаме предвид и други социални сили? Ето няколко други обяснения:

a. Културно обяснение. Най-важните теми от етоса на американската култура [10] са: 1) силен, почти анархистичен индивидуализъм; 2) механистичен поглед към света; 3) ценене на мобилността и промяната; 4) месиански перфекционизъм.

Тези теми изглеждат съзвучни с икономиката на услугите. Услугите, продавани на пазара, позволяват „избор“ и независимост от другите (няма нужда да моля бабата да гледа детето или да се уча да готвя). Механистичният подход отговаря на „терапевтичната идеология“ и изобщо на вярата в технологиите да „поправят“ света, вкл. човека и природата. Мобилността и промяната подхранват възхищението от „прогреса“, а перфекционизмът и търсенето на проблеми са добре съвместими. Ако приемем този аргумент, разпадането на общностите изглежда естествено развитие в един постоянно променлив американски начин на живот.

b. Социално обяснение. Упадъкът на гражданската активност и американските общности е изследван систематично и причините по-скоро не са в професионалните грижи. Според Р. Пътнам [8] упадъкът на социалния капитал в САЩ е всеобхватен и постоянен, започнал към средата на 1960-те и се дължи на (по ред на важност): 1) Смяната на поколенията – най-активното и „социално“ поколение е това на войната, всяко следващо е по-индивидуалистично и пасивно; 2) Телевизията и другите електронни забавления, които позволяват на човек да прекарва времето си насаме с удоволствие; 3) Натискът на времето и парите; 4) Промяната на градовете – субурбанизация, дълги пътувания. Ако приемем този аргумент, можем да кажем, че социалните грижи идват да

компенсират отслабените общности, а не да ги колонизират. Впрочем подобни процеси се наблюдават и в националната политика, където професионални застъпници „обслужват“ интересите на групи.

- с. Икономическо обяснение. Според коментатори на капитализма от Маркс до Шумпетер в него има заложена тенденция към експанзия, растеж, натрупване, монополизирание. На по-модерен език, бизнесът се опитва да навлезе чрез „социални иновации“ или технологии във все повече сфери – на природата, но и на индивида, и да ги превърне в пазари. Например Фейсбук ни „овластява“ да управляваме контактите и представянето си – неща, които преди сме правили сами. „Икономиката на преживяванията“ е най-новият етап, наследил икономиката на суровините, продуктите и услугите. Класически е примерът с тортата: в икономиката на суровините майката купува брашно и прави торта за рождения ден на детето си; в икономиката на продуктите майката купува блатове, глазура и сметана; в икономиката на услугите майката купува готова торта (услугата „приготвяне“); в икономиката на преживяванията майката купува „Рожден ден“ от фирма за събития („Макдоналдс“ например предлагат това), а тортата често е подарък от фирмата. Ако приемем този аргумент, разпадането на общностите и нарастването на зависимостта на индивидите от пазара се поставя в по-широка рамка, на логиката на пазарното общество. Когато Макнайт критикува институциите за навлизането им в гражданското общество, той пропуска третия обществен сектор – пазара, и неговата роля в упадъка на гражданското. Покупателната способност не е точно независимост или свобода. Отново можем да спекулираме, че институциите навлизат, за да компенсират проблемите, създадени от друг сектор.
3. Макнайт възпява културното знание и критикува експертното. Но къде е границата между експертно знание и обществено знание, т.е. знание, обобщено над общностите? Как можем да развиваме знанието, ако стоим на нивото на затворена общност? Има много примери за вредно или потисническо

културно знание. От друга страна, едно културно знание като органичното земеделие изисква натрупване на сложни методи, създавани от местни общности по целия свят. Как се ориентираме между общностното знание и човешкото знание? Тази насока на мислене е отразена в аргументите за „експериментиращото общество“ на Доналд Кемпбъл и „човъркащото общество“ на Джейкъб Коен – първият застъпва нуждата да експериментираме с програми, които после да правим социални политики, а вторият казва, че обобщаването е невъзможно и имаме нужда от общности, които умело експериментират на своето ниво и намират специфични решения.

4. Макнайт радетелства за производство на социални блага на нивото на общността. В по-новите си текстове той говори за пет блага, които най-добре се произвеждат на местно ниво: здраве, икономическо развитие, благоустройство, сигурност и образование. С други думи, добрият съсед е по-добър от най-добрата полиция и най-добрият озеленител. Местният бизнес е по-добър от големия инвеститор, а кварталът възпитава по-силно от училището. Този аргумент е много силен. Но все пак, прагматично или ценностно погледнато, някои блага се произвеждат по-добре на по-високо ниво. Например здравното осигуряване и застраховане най-икономично се правят на национално ниво. Образованието изисква обществено съгласие и стандарти поне по част от съдържанието и методите си. Как преценяваме точното ниво или комбинация за производство на блага?
5. Когато говорим за свобода и институции, не бива да забравяме тъмната страна на сплотените общности – изключването на външните, конформизма, поддържането на статукво, което може да е несправедливо. Как балансираме общността с личната свобода? Универсалистката (социал-демократическата) държава на благоденствието осигурява блага на индивида директно, за да бъде той или тя свободен от зависимост от семейството, общността или пазара [3].
6. Рефлексивният практик [9] или грижещият се практик [5] са модели на работа,

които се опитват да избегнат създаването на зависимост у клиента. Доколко можем да ги използваме, за да компенсирате на индивидуално ниво проблемите, описани от Макнайт?

Заклучение

Философията на Джон Макнайт за обществото без грижа и ценността на общността е страстна и влиятелна критика на модерните институции на държавата и пазара. Тази критика е в съзвучие с други влиятелни гласове, които поставят под съмнение позитивните ефекти на модерността в здравеопазването, социалните услуги и образованието. Модерният човек е в постоянна дилема между традицията и промяната, свързаността и независимостта [2]. Тази дилема няма крайно решение и за институциите и професионалистите балансът между общност и услуги е постоянна необходимост. Книгата на Макнайт е много полезна за разбирането ни на този баланс.

Литература:

1. Alinsky, S. (1972). *Rules for radicals*. New York: Random House.
2. Berman, M. (1988). *All That Is Solid Melts into Air: The Experience of Modernity*. New York: Penguin Books.
3. Esping-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
4. Fox, C. (2012). *Three Worlds of Relief: Race, Immigration, and the American Welfare State from the Progressive Era to the New Deal*. Princeton N.J.: Princeton University Press.
5. Mayeroff, M. (1990/1971). *On Caring*. New York: William Morrow.
6. Mcknight, J. (1996). *The Careless Society: Community and Its Counterparts*. New York: Basic Books.
7. McKnight, J., & Block, P. (2010). *The abundant community: Awakening the power of families and neighborhoods*. San Francisco: Berrett-Koehler Publishers.
8. Putnam, R. D. (2001). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
9. Schon, D. A. (1984). *The Reflective Practitioner: How Professionals Think In Action*. New York: Basic Books.
10. Zelinsky, W. (1973). *Cultural Geography of the United States*. New York: Prentice Hall.

Адрес за кореспонденция:
Ас. Николай Михайлов, PhD
E-mail: n.mihailov@gmail.com
